Selcan GÜRÇAYIR TEKE, *Türk Halk Bilimi Tarihinde El Sanatları-Gelenek, Yöntem, Anlam*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2023, ISBN: 978-625-6444-22-5, 274 sayfa.

Prof. Dr. Dilaver DÜZGÜN*
Nazan ÖNEN**

Selcan Gürçayır Teke imzalı bu çalışma, Grafiker Yayınlarından 2023 yılının Kasım ayında çıkmıştır. Kitabın ön kapağında koyu yeşil renkte bir zeminin üzerine açık yeşil renkte geleneksel koç boynuzu şeklindeki su yolu motifi aracılığı ile kitabın içeriği olan el sanatlarına dikkat çekilmiştir. Su yolu motifi Anadolu dokumalarında çok sık kullanılan bir motiftir. Motif, arınma, yenilenme, bereket ve yaşamın devamlılığı ile ilişkilendirilmektedir. Eserin kapağında böyle bir motifin varlığı çalışmanın konusunu kitabın kapağına taşımıştır. 274 sayfadan oluşan kitabın arka kapağında kitabın ön sözünün ilk cümleleri ile başlayan arka kapak yazısında eserin oluşturulma amacı belirtilmiş ve halk bilimcilerle maddi kültür araştırmacıları için sunduğu bütüncül bakış açısına dikkat çekilmiştir.

El sanatları geleneğine halk bilimcilerin uzak durduklarına dair bir tespitle başlayan ön sözde bu "uzak duruş"un sebep ve sonuçları irdelenmektedir. Sözlü kültür ürünleri ve gelenekler üzerine kuramsal ve yöntemsel bakış açılarına sahip olan halk bilimcilerin bu deneyimlerini kolaylıkla maddi kültür çalışmalarına aktarmaları mümkün iken bunun yeterince yapılmadığı, bu nedenle el sanatlarının gerek derlenmesi gerekse derlenen verilerin nasıl değerlendirileceği konusunun açıklığa kavuşmadığı izah edilmekte, böylece bu çalışmanın nasıl bir ihtiyaçtan doğduğu da vurgulanmış olmaktadır.

Kadınların geleneksel el sanatları üzerinden hem kendi kimliklerini hem de millî kimliklerini biçimlendirdiklerini belirten Teke, çalışmanın amacı ve kapsamından bahsettikten sonra sanayi devrimi ve teknolojinin, faydalarının yanında birçok olumsuz etkiyi de beraberinde getirerek zanaatkârların üretimlerine zarar verdiğini söylemektedir. El sanatlarının tarih, sanat tarihi, sosyoloji, ekonomi, mitoloji, antropoloji, halk bilimi, endüstriyel tasarım, turizm gibi pek çok disiplinle ilişkisinin kurulabileceğini, halk biliminin ise el sanatı ürününün kültür içindeki yeri ve anlamını araştırdığını belirten yazar, giriş kısmını çalışmanın bölümlerinden bahsederek sonlandırır.

Eser, ön söz ve girişten sonra el sanatlarının terimsel, yöntemsel, geleneksel ve anlamsal sorunlarını tartışmayı hedefleyen dört bölümden oluşmaktadır.

Kavramlar/Adlandırmalar ve Sınıflandırmalar: Köy El Sanatlarından Kültürel Mirasa El Sanatları başlığı altında kapsamlı bir gruplandırma denemesine girişilmiş ve konu şu başlıklar altında incelenmiştir: Köylü El Sanatları, Ev Sanatları, Çarşı Sanatları, Seçkinleşen, Meslekleşen El Sanatları, Göçebe (Halk) Sanatları ve Saray Sanatları.

Eserde millî karakter ve üslubu yansıttığı düşünülen köylü el sanatlarının endüstrileşme ile evrim geçirerek değer kaybettiği ve yozlaştığı ifade edilmektedir. Teke, kırsal nüfusun kente kaymasıyla birlikte ev sanatları ve çarşı sanatları gibi adlandırmaların yapıldığını, daha sonra ise küçük sanayi, turistik eşya, turistik el sanatları gibi kavramların tartışılmaya başlandığını ifade eder. Bu bölümde el sanatlarındaki bozulma ve yozlaşma-

* Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, duzgun@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002- 7865-232X.
** Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Doktora Öğrencisi, nazancakmak28@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7626-4948.

nın sebebi olarak sanayileşme ve teknolojik gelişmeler gösterilmiştir. Sanayileşme ile birlikte gelen kolaylığın zanaatkârların uzun zaman alan teknikleri terk etmelerine neden olduğu ifade edilmiştir. Sanayinin yanı sıra ticaret ve ulaşımın kolaylaşması ile birlikte farklı kültürlerden etkilenen el sanatlarımızın aynı şekilde karşılıklı olarak diğer kültürlere de etkisinin olduğu belirtilmiştir. Yorgancılık, sepetçilik, marangozluk, demircilik, bakırcılık, kalaycılık gibi meslekleşen el sanatları içerisinde kabul edilebilirken hat, ebru, tezhip, çini, minyatür sanatları saray sanatları olarak değerlendirilmiştir.

Teke, el sanatlarının adlandırılması ile ilgili farklı düşüncelere yer verdikten sonra bu ürünlerin hangi sebeple üretildiklerini "Sanat ve Zanaat Tartışmaları" başlığı altında ele almıştır. Eserin bu kısmında yaygın düşünce olarak el sanatlarının ihtiyaç sonucu ortaya çıktığı, güzel sanatların ise estetik bir kaygı ile eserler ürettiği düşüncesi üzerine faklı görüşler irdelenmiştir. Ülkemizde Cumhuriyet dönemi kültür politikalarının güzel sanatlara ayrıcalıklı bir yer sağladığını belirten yazar, güzel sanatların Batı medeniyetine ulaşma yolunda evrensel değerlerle ön plana çıkarıldığını, el sanatlarının ise yerel özelliklere sahip olduğu gerekçesi ile gölgede bırakıldığını ifade etmiştir.

"Somut Olmayan Kültürel Miras Olarak El Sanatları Geleneği" başlığı altında yazar, el sanatlarının 2003 yılında kabul edilen Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi ile yeni bir döneme girdiğini söyler. Bu Sözleşme'de korunmak ve gelecek kuşaklara aktarılmak istenilen alanlardan biri olarak el sanatları geleneği belirlenmiştir. Bu sayede el sanatlarının müzelerde sadece bir ürün olarak sergilenmesinin ötesinde bu objelerin yapımıyla ilgili teknik bilgilerin, gelenek, görenek ve inanışların da gelecek kuşaklara aktarılması hedeflenmiştir. Gelenekle birlikte gözlem ve tecrübeye dayalı olarak varlığını sürdürmüş olan zanaatların günümüz koşullarında yeniden değerlendirilmesi ve sürdürülmesinin önemi vurgulanmıştır.

"El Sanatlarının Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkileri" başlığı altında el sanatlarının, üretildikleri bölgede bulunan ham maddelerle ortaya çıkarıldıkları, doğal kaynaklardan elde edildikleri için de uzun ömürlü oldukları vurgulanarak bu özelliklerin sürdürülebilir ekolojik denge açısından önemli olduğu ifade edilmiştir.

Araştırmanın öemli dikkatlerden biri de el sanatları geleneğinin korunmasına dair risklerdir. Bu riskler genel hatlarıyla dondurma/sabitleme, aşırı ticarileşme ve turistifikasyon biçiminde ifade edilmiştir. Teke, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin el sanatlarını, idealize edilen bir zaman diliminde en eski olduğu düşünülen şekliyle dondurulmasına karşı çıktığını belirterek el sanatlarının sürekli bir biçimde yeniden yorumlanarak gelecek kuşaklara aktarılması ve devamlılığın sağlanması gerektiğini vurgular. Geleneğin sürekliliğinin sağlanması noktasında risk olarak görülen bir başka durum ise aşırı ticarileşmedir. Bu hususta da el sanatlarıyla uğraşan ustaların bile kendi geçimlerini bu yolla sağlayamamaları ve kâr sağlama fikrinin temel amaç hâline gelmesinin bu sanatların ruhunu kaybetmesine neden olacağı, bu sebeplerle zanaatkârların maddi tatminlerinin sağlanmasının geleneğin devamı için çok önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Sürekliliğin sağlanması yönünde görülen son risk ise turistifikasyondur. Tıpkı aşırı ticarileşmede olduğu gibi turizmden elde edilecek olan gelirin ön planda tutularak üretilen ürünlerde yöresel özelliklerden uzaklaşılması da Sözleşme açısından bir tehlike olarak görülür. Yazar, bu noktada turistik bölgelerde görülen çinilerin bir kısmının Türk çinisi karakterinden uzak olduklarını, benzer şekilde Türk halısı olarak sergilenen halıların bazılarının Türk halılarının motif, desen, renk ve teknik özelliklerini yansıtmadıklarını ifade eder.

"Geleneğin Ustaları ve Yaşayan İnsan Hazineleri" başlığı altında ise Teke; 2022 yılı itibarıyla Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Envanteri'nde yer alan 67 ismin 43'ünün doğrudan bir el sanatı ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan 8'inin ise Karagöz gibi

hem tasvir yapımı hem de icra gerektirdiği gibi, bir el sanatı ustalığı ve icranın birlikte görüldüğü miras alanına dâhil edildiklerini söyler. Birinci bölüm "Uluslararası Envanterlerde ve Uluslararası Listelerde El Sanatları Geleneği" alt başlığı ile son bulur.

El Sanatları Geleneğinde Yöntem başlıklı ikinci bölüm; Sözlü Kültür Ürünleri/Maddi Kültür Ürünleri, El Sanatları Derlemeciliği, Türkiye'de El Sanatları Derlemeciliği Üzerine Görüşler, El Sanatları İncelemelerinde Yöntemler ve Türk El Sanatı Araştırmalarında Yöntemler ve Yaklaşımlar olmak üzere beş alt başlık hâlinde sunulmuştur. El Sanatı İncelemelerinde Yöntemler başlığı ise kendi içinde Fleming Modeli, Tarihî Yeniden İnşacılar, Kültürel Coğrafyacılar, İşlevciler, Sembolizm, Yapısalcılık, Davranışçılık olarak yedi alt başlığa ayrılmıştır.

El sanatlarında gelenek sorununun tartışıldığı ve el sanatlarında geleneğin oluşmasını sağlayan usta çırak ilişkisinin ve bu ilişki bağlamında ortaya çıkan geleneklerin ritüellerin ve inanışların ele alındığı *El Sanatlarında Gelenek: Usta Çırak İlişkisi, Anlatı ve Ritüelleri* başlıklı üçüncü bölümde el sanatlarında geleneğin motif, desen, teknik gibi unsurların gelecek nesillere aktarılması ile meydana geldiğinin ifade edilerek geleneksel bir eğitim biçimi olarak usta çırak ilişkisi, otorite ve saygı kaynağı olarak zanaatkâr ve zanaatkârın değer kaybedişi/gözden düşüşü, değerlendirildikten sonra çıraklık, kalfalık, ustalığa geçiş ritüelleri, geleneksel atölye ortamında usta çırak eğitimi, esnaf cezaları, meslek pirlerine ve geleneksel mesleklere dair anlatılar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

El Sanatlarında Anlam başlıklı son bölümde ise geleneksel yöntemlerle ortaya çıkan ürünlerde toplumun dışından gelenlerin farkına varamayacağı sosyal, toplumsal anlamların dışında bireylerin kişiselleştirdikleri anlam ve inanışların da bulunduğu belirten yazar, bu konudaki dikkatlerini motiflerin aktarımı ve biçimsel ve anlamsal çeşitliliği, varyant ve versiyon meselesi, motif hikâyeleri ve folklorlaşan motif anlamları ile iletişim aracı olarak el sanatları ve inanışlar üzerinde yoğunlaştırmıştır. Teke'nin ifadesiyle el sanatı ürünlerini süslemede kullanılan motifler, el sanatları etrafında oluşan anlamların çözümlenmesinde ilk akla gelen unsurlardandır. Bu bölümde yazar "motif" kavramının anlamı üzerinde yoğunlaştıktan sonra özellikle halı ve kilimlerin üzerinde bulunan motiflerin anlamları üzerinde durmuştur.

Tarih boyunca insanlar ihtiyaç duydukları nesneleri kendi elleriyle üretmişler ve bu nesneler etrafında bir sanatın oluşmasını sağlamışlardır. Usta-çırak ilişkisi ile gelişen bu sanatın ürünü olan nesneler ortaya çıkmıştır. Zaman içinde bu nesnelerin bazılarının sadece kendileri, bazılarının ise içlerinde barındırdıkları renkler, desenler, motifleri yaratıldıkları topluma özgü anlamlar oluşturmuştur. Bu anlamlar bazen aynı şekilde korunmuş bazıları zamanla yeni anlamlar kazanarak çeşitlilik oluşmasını sağlamıştır. Eserde halk bilimcilerin bu geleneğe ilgisiz kalmaları neticesinde kuramsal açıdan eksikliklerin meydana geldiği dile getirilmiş ve el sanatları geleneğine halk bilimi disiplininin dikkati çekilmek istenmiştir.

Tutarlı bir teorik bilgi birikimi ve geniş bir alan araştırmasına dayanan eser, el sanatları araştırmaları tarihinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. Özellikle halk bilimci bakış açısıyla ortaya konan en kapsamlı ve en akademik çalışma olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu çalışma ile el sanatları araştırmalarının kuramsal ve kavramsal çerçevesi oluşturulmuş, böylece halk bilimciler için geniş ufuklar açılmıştır. Alanda çalışacak araştırmacıların, özellikle genç akademisyenlerin bu açılan yolu daha da genişleterek el sanatları araştırmalarını hak ettiği niteliğe ulaştırmaları beklenir. Uzun yıllarını bu konuya ayırarak sabırlı ve titiz çalışmalarıyla yeni bilgiler üreten Selcan Gürçayır Teke'den beklenen ise yeni teorik incelemelerini makale formatındaki çalışmalarla kamuoyuna sunması ve yetiştireceği öğrencilerle alana yeni uzmanlar kazandırmasıdır.